1.1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ

ПСИХОЛОГО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПОТЕРПІЛОГО ВІД ЗЛОЧИНУ НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА[1]

Безушко С. В.

DOI: 10.53672/ej.6.2017.01[1] Check for updates

Анотація. Безушко С. В., кандидат педагогічних наук, доцент кафедри психології ПВНЗ «Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика», у тезах звертається до постаті потерпілого як учасника кримінального процесу, чиї права на стадії досудового слідства захищено недостатньо. Відправною точкою є конституційне положення про людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку як найвищу соціальну цінність, а також закріплене у ст. 2 КПК України завдання охороняти права та законні інтереси фізичних і юридичних осіб. Криміногенну ситуацію авторка ілюструє даними правоохоронних органів Миколаївської області: тут щороку реєструють від 18 до 20 тисяч злочинів, кожен другий належить до тяжких, понад 75 % мають виразно майновий характер, понад 450 посягань спрямовано проти життя та здоров'я особи. Психологічна частина тез стосується поведінки потерпілого. Необережні, аморальні, провокаційні чи протиправні дії жертви можуть сформувати у злочинця криміногенну установку, викликати в нього афект, страх або ненависть і раптові психомоторні реакції, через що крадій, грабіжник чи насильник стає вбивцею, хоча такого наміру не мав. Тому поведінку потерпілого пропонується оцінювати об'єктивно й усебічно як складник криміногенної ситуації. Правова частина показує, що необізнаність і психологічна неготовність потерпілого до кримінального процесу, який, з посиланням авторки на ст. 120 КПК України, може тривати від двох до вісімнадцяти місяців, призводять до некваліфікованого захисту ним своїх прав. Більшість потерпілих хибно сподівається, що їхні інтереси обстоюватимуть слідчий, державний обвинувач чи суддя, хоча права й обов'язки цих учасників не збігаються з процесуальним статусом потерпілого та його представника. Наголошено також на слабкій обізнаності громадян з інститутами крайньої необхідності й необхідної оборони. Кримінальний кодекс України 2001 р. передбачає відповідальність за погрозу чи насильство щодо захисника або представника особи, тоді як сам потерпілий, його життя, здоров'я та майно, на думку авторки, лишаються поза дієвим кримінально-правовим захистом і під час досудового, і під час судового слідства. Висновки тез корисні слідчим, адвокатам-представникам потерпілих і психологам, які готують потерпілих до участі в кримінальному провадженні.

Ключові слова: потерпілий, досудове слідство, поведінка потерпілого, криміногенна ситуація, права потерпілого, кримінальний процес, психологічна неготовність, необхідна оборона, крайня необхідність, кримінально-правовий захист.

Psychological and Legal Characteristics of the Crime Victim at the Pre-Trial Investigation Stage

Bezushko S. V.

Abstract. Bezushko S. V., associate professor of the Department of Psychology at the Pylyp Orlyk International Classical University (Mykolaiv), examines the crime victim as a participant in criminal proceedings whose rights remain poorly protected during pre-trial investigation. The theses

start from the constitutional recognition of human life, health, honour, dignity, inviolability and security as the highest social value, and from the task of protecting the rights and lawful interests of natural and legal persons set out in Article 2 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. Crime statistics for the Mykolaiv region illustrate the problem: 18 to 20 thousand offences are registered there annually, every second one is grave, more than 75% are property crimes and over 450 attacks are directed against life and health. The psychological part concerns victim behaviour. Careless, immoral, provocative or unlawful conduct of the victim may create a criminogenic attitude in the offender or provoke affect, fear or hatred, so that a thief or robber who had no intention to kill becomes a murderer; such behaviour should therefore be assessed objectively as an element of the criminogenic situation. The legal part stresses that victims are often unaware of their rights and psychologically unprepared for proceedings that, under the article of the Code cited by the author, may last from two to eighteen months. Many victims wrongly expect the investigator, the public prosecutor or the judge to defend their interests, although the procedural rights and duties of these participants differ from those of the victim and the victim's representative. The author also notes limited public awareness of necessity and self-defence and argues that the victim's life, health and property still lack effective criminal-law protection. The theses are relevant for investigators, victims' lawyers and psychologists.

Keywords: crime victim, pre-trial investigation, victim behaviour, criminogenic situation, victim's rights, criminal proceedings, psychological unpreparedness, self-defence, necessity, criminal-law protection.

Вперше оприлюднено: *сайт журналу «Судово-психологічна експертиза», 17.12.2017; DOI:* ***10.53672/ej.6.2017.01***[1].

Повний текст

Текст статті. Відповідно до Конституції України людина, її життя і здоровья, честь і гідність, недоторканість і безпека визначаються в Україні найвищою цінністю. Серед завдань кримінального процесу, а отже досудового слідства, як невід'ємної його частини, згідно ст. 2 Кримінально-процесуального кодексу України є охорона прав та законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

На сьогодні в Україні кримінальна ситуація доволі складна і продовжує залишатися дестабілізуючим явищем у соціальному житті. Негативні тенденції громадського розвитку, нестабільність ситуації в сучасному українському суспільстві викликають значне зростання числа злочинів і правопорушень. Адже злочинність є крайньою формою антигромадських явищ, вона вбирає в себе усю сукупність політичних, економіних, соціальних і культурних протиріч. Останні соціологічні дослідження констатують, що особиста та майнова безпека громодян, захист від злочинних посягань більшістю опитуваних ставиться на перше місце серед найбільш хвилюючих проблем. За даними правоохоронних органів в середньому за рік тільки по Миколаївській області реєструється від 18 до 20 тисяч злочинів, кожен другий з них відноситься до категорії тяжких, понад 75% злочинів мають яскраво виражений майновий характер, понад 450 злочинних посягань спрямовані проти життя та здоров'я особи.

Разом з тим, важливе місце в механізмі скоєння злочину відіграє не тільки злочинець, а й сам потерпілий. Поведінка потерпілого від злочину, її вивчення останнім часом дедалі більше притягує увагу вчених та практиків. Це обумовлено насамперед тим, що в

ряді випадків остаточне прийняття рішення про скоєння злочину багато в чому залежить від поведінки потерпілого, який власною психологічною непідготовленістю до екстремальної ситуації, необізнаністю про існуючі моделі поведінки зі злочинцями полегшують скоєння ними злочину.

Досить поширеним є випадки, коли потерпілий своєю поведінкою може привести злочинця в стан афекту, страху, ненависті, якому можуть супроводити раптові і навіть небажані для злочинця психомоторні реакції. Цим нерідко пояснюється, що злодій, грабіжник або насильник перетворюється на вбивцю, хоча перед скоєнням злочину він зовсім не мав наміру вбивати потерпілого. У інших випадках потерпілий своєю поведінкою, - необережною, аморальною, провокуючою, або навіть протиправною, створює у злочинця криміногенну установку на скоєння злочину, а інколи, - сприяє досягненню ним злочинного результату. Тому поведінка потерпілого, її психологічні аспекти потребують об'єктивної і всебічної оцінки як один із важливих складових елементів криміногенної ситуації.

Разом з тим, правова необізнаність потерпілого, також його психологічна неготовність до участі у кримінальному процесі, який відповідно до ст.120 КПК України може тривати від двох до вісімнадцяти місяців, часто призводить до некваліфікованого захисту ним своїх прав та інтересів. У переважної більшості потерпілих, нажаль зберігається хибна уява про те, що його інтереси на стадії досудового, або судового слідства буде захищати слідчий, державне обвинувачення, або навіть суддя. Адже, досудове слідство - це кримінально-процесуальна діяльність слідчого органів прокуратури, служби безпеки, органів внутрішніх справ та податкової міліції за порушеною кримінальною справою, яка полягає у проведенні слідчих та інших процесуальних дій, спрямованих на збирання, дослідження, перевірку, оцінку та використання доказів, необхідних для встановлення істини у справі та створення умов для здійснення справедливого правосуддя. Тому слід відзначити, що ці учасники кримінального процесу мають свої власні права і обов'язки, які все ж таки суттєво відрізняються, і, у всякому випадку не співпадають з процесуальними правами та обов'язками потерпілого, або його представника.

Актуальною проблемою для діючого кримінального законодавства є недостатня нормативно-правова захищеність потерпілого від злочинних посягань на стадії кримінального судочинства. Нажаль потерпілий залишається малообізнаним щодо таких інститутів кримінального права, як крайня необхідність, або необхідна опора від злочинних посягань. Уява громадян про можливість захисту себе в межах цих інститутів знаходиться на недостатньому рівні. Так, кримінальним кодексом України 2001 р., передбачено кримінальну відповідальність за погрозу або насильство щодо захисника, або представника особи, за втручання в їх діяльність, умисне знищення, або пошкодження їх майна, тощо.

Але потерпілий, як такий, його життя, здоров'я та майно, нажаль, залишається поки поза межами дійового кримінально-правового захисту від можливих злочинних посягань як під час досудового так і на стадії судового слідства.

Використана література:

1. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За заг. ред. М.І.Мельника, М.І.Хавронюка. - К. : Конон, А.С,К., - 2003.

References

1. Bezushko S. V. Psykholoho-pravova kharakterystyka poterpiloho vid zlochynu na stadii dosudovoho slidstva [Psychological and Legal Characteristics of the Crime Victim at the Pre-Trial Investigation Stage]. Sudovo-psykholohichna ekspertyza. Zastosuvannia polihrafa i spetsialnykh znan v yurydychnii praktytsi. 2017. Vol. 2, No. 6 (12). DOI: https://doi.org/10.53672/ej.6.2017.01. URL: https://expertize-journal.org.ua/psihologicheskaya-ekspertiza/767-bezushko-s-v-psikhologo-pravova-kharakteristika-poterpilogo-vid-zlochinu-na-stadiji-dosudovogo-slidstva (onovlena versiia vid 08.11.2026). [in Ukrainian].